

ВІДГУК

офіційної опонентки, докторки філософських наук

Ірини Володимирівни Горохолінської

на дисертацію

ЩЕТИНІНА ОЛЕКСІЯ ВІКТОРОВИЧА

«Міжконфесійні відносини на Правобережній Україні під владою

Російської імперії в 1793–1917 рр.»»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності

031 релігієзнавство

Ступінь актуальності обраної теми. Історичні аспекти буттєвості християнства в Україні, світоглядні й соціальні контексти його функціонування – тема, яка, звісно ж, неодноразово осмислювалася українськими релігієзнавцями в різних ракурсах. Для цього застосовуються різноманітні дискурсивні й емпіричні методики, трансдисциплінарно синтезуються можливості історії, філософії, соціології, соціальної психології, філології тощо. Однак важливим є збільшення питомої ваги та якісна оптимізація досліджень, які б мали не лише узагальнювальний характер, а торкалися б вузькоспеціальних релігієзнавчих, зокрема, й релігієзнавчо-історичних аспектів.

Стосується це й осмислення міжконфесійних відносин. Наявно чимало розвідок, які розкривають їхній теперішній стан, але не менш значущою є й історична ретроспектива. І справді відчутна потреба в компетентних працях, які б містили аналіз міжконфесійних взаємин у регіональному вимірі, з урахуванням історичних і ментально-світоглядних тенденцій розвитку регіонів (чи макрорегіонів) України. Адже усвідомлення історичного коріння релігійно-конфесійної специфіки в регіональному спектрі – то передумова налагодження адекватної «оптики» розуміння особливостей їх духовно-культурного і соціального функціонування в умовах сьогодення. Зайве

підкреслювати, що увага до історичних пластів ментально-світоглядної (і, відповідно, релігійної) специфіки регіонів особливо актуалізується нині, в умовах тих загроз, із якими стикнувся український соціум на Сході України і в руслі гібридних атак кремлівської влади на цілісність нашої держави та саму її незалежність. Зокрема, реальністю є впровадження кремлівською владою та її сателітами-сепаратистами на окупованих територіях Донбасу та Криму дещо модифікованих матриць конфесійної політики, які практикувала Російська імперія (в її як царських, так і радянських іпостасях). Контрольований Росією і проросійськими силами інформаційний простір на згаданих територіях доволі активно консервує цілу низку стереотипів, напрацьованих імперською ідеологією й публіцистикою ще з середини XIX ст. Усе це вкотре свідчить про потребу у важелях спротиву цим тенденціям. А їх набуття залежить від об'єктивного, незаангажованого, історично верифікованого вивчення еволюції міжконфесійних відносин, їхньої залежності від політичних та інших соціальних практик і впливу історичних контекстів на сьогодення та його регіональні варіації. Ця актуальність має свої і наукові, і соціальні, і індивідуально-особистісні, і міжособистісно-комунікативні виміри. До того ж, систематично засвідчувана соціологічними дослідженнями висока довіра українського суспільства до релігійних та церковних інституцій, до самого феномена релігійної спільноти визначає особливу як ціннісну, так і прагматичну нагальність вивчення відповідного кола проблем. Тож вважаємо цілком виправданим обрання історичних аспектів міжконфесійних взаємин на Правобережжі як теми дисертаційного дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій.
Обґрунтованість ідей дисертаційного дослідження експлікуємо через аналітичну характеристику теоретичного змісту її розділів, кожен з яких увиразнює специфіку досліджуваної предметності. У першому розділі дисертант не обмежується лише описом наявних джерел та дослідницьких публікацій з проблеми, а й пропонує свій варіант класифікації відповідних

матеріалів за їх проблемно-тематичною і концептуально-методологічною визначеністю. У руслі цього закономірно дістають детальнішу характеристику ті джерела й архівні матеріали, котрі саме в цій праці впроваджуються до наукового осмислення вперше. Для історико-релігієзнавчої науки вже це є однією із запорук інноваційності розвідки та можливості внеску дослідника в поглиблення відповідного дискурсу. Констатуємо й спробу збалансування у сортуванні джерел та архівних матеріалів суто історіографічних і світоглядно-аксіологічних ресурсів (хоча щодо цього аспекту далі надамо й певну рекомендаційну заувагу).

Методологічна оснащеність дослідження описана в роботі доволі прозоро та увиразнює ті специфічні методики й дослідницькі інструменти, які забезпечили змогу здобути аналітичні, класифікаційні та концептуалізовані результати, які й забезпечили роботі цілісність.

У другому розділі дисертації аналізуються принципи і практичні форми політики Російської імперської влади щодо регулювання міжконфесійних взаємин на Правобережжі України в зазначений історичний період. Компетентно висвітлюються зміст і дієвість відповідних юридичних документів, згідно з якими організовувалося конфесійне і міжконфесійне життя цього регіону. Такій аналітиці конкретного змісту нормативно-правових актів присвячено цілий параграф цього розділу дисертації. У цьому контексті виявляє свою дослідницьку функціональність використовуваний О. Щетініним термін / концепт «позитивна дискримінація». Саме через його смислову наповненість він інтерпретує державну політику щодо релігійних спільнот у Російській імперії. Історичними фактами й регулятивними орієнтирами (так би мовити, «буквою і духом» нормативно-правових актів) переконливо ілюструється вектор, хай і поступового, але систематично державно санкціонованого надання Російській Православній Церкві домінантного статусу в конфесійній мережі регіону і, отже, утворення

своєрідної вертикалі конфесій відповідно до прихильності до них влади та їхньої готовності втілювати через свою діяльність настанови її політики.

У цьому ж розділі осмислюється й цілий комплекс світоглядних, соціальних, політичних і геополітичних чинників, які визначили в історичному плані ряд міжконфесійних упереджень, які сформувалися між релігійними спільнотами різних віросповідно-доктринальних ідентичностей. Дисертант не без підстав наголошує на важливості врахування в сучасних розвідках і ціннісних практиках України історичної генези уявлень різних конфесій одна щодо одної. Саме усвідомлення цієї специфіки може дати один з інструментів ефективного додання деструктивних елементів, які подекуди ще притаманні ставленню сучасних представників православних спільнот до протестантів, юдеїв тощо.

У третьому розділі дисертаційної праці О. Щетінін залучає у фокус уваги специфіку конфесійної самоідентифікації вірян аналізованого регіону; простежує особливості міжконфесійних конверсій; розглядає та інтерпретує природу та напрями впливів на соціальне життя міжконфесійної конфліктності (як у її історично-фактичних, так і потенційних вимірах).

Доволі евристичними є висновки дисертанта щодо діалектики «взаємопроникності» і «непроникності» конфесійних ідентичностей регіону. Змістовним є блок аналізу щодо аспектів «розмитості» ідентичностей (у межах християнської релігійної приналежності), її історико-соціальних та ціннісних передумов і наслідків. Зокрема, перший параграф цього розділу предметно концентрується на аналізі релігійно-конфесійної ідентичності мешканців регіону. Варті уваги (хай і де в чому полемічної) також і міркування О.Щетініна про міру національної орієнтованості українського греко-католицизму у відповідний період. Важливо, що зроблено спробу «промоніторити» міру кореляції релігійної і мовно-етнічної ідентичності та зроблено висновок про відсутність категоричних лінійних (прямих) залежностей між цими ознаками.

Цей розділ цінний і тією своєю частиною, де (на ґрунті уважного врахування статистичних ресурсів) аналізуються кількісні та якісні аспекти міжконфесійних конверсій. Тут визначаються й особливості тиску імперської влади, з одного боку, на носіїв католицької релігійно-конфесійної ідентичності, а з іншого, юдейської. Цікавими є відносні компаративні пасажі, в межах яких автор співвідносить практики соціалізації юдеїв у Російській імперії (спрямовані на їх навернення в православ'я; зокрема, через рекрутизацію юдейської молоді до війська) зі специфікою ісламізації християн в Османській імперії.

Обґрунтованими є й міркування дисертанта про джерела та чинники міжконфесійних конфліктів у регіоні у цей історичний період. Тут враховано й аспекти верстової диференціації, і рівень освіченості, і політичні орієнтації різних груп вірян. Також простежено роль Російської влади та «одержавленого» православного духовенства (точніше його ієрархічно-адміністративної вертикалі) в інспірації конфліктогенності.

Усе це дає підстави констатувати належний рівень аргументованості положень дослідження, здобутих на основі окреслених аналітичних процедур; зрівноваженість фактографічних і раціонально-дискурсивних елементів руху автора до наукових результатів, додержання основних принципів релігієзнавчих студій, зокрема, засад історизму та незаангажованості.

Достовірність та новизна отриманих наукових результатів. Окреслені якості роботи свідчать про наукову достовірність її висновків. Наукова новизна дослідження справді дається взнаки й належно увиразнена. Її ядро – у впровадженні в обіг низки нових документів, які автор не лише охарактеризував, а саме проаналізував – з урахуванням широкого соціокультурного і політико-правового контексту. Також елемент новизни вбачаємо у специфікації історико-релігієзнавчого дослідження саме регіоном Правобережжя, що дозволяє надалі з чіткішою «оптикою» осмислювати

конфесійну мережу взаємин українських православних, католиків, греко-католиків, юдеїв, протестантів.

Повнота викладу здобутих наукових результатів у публікаціях.
Зміст опублікованих автором дисертації наукових статей в українських та закордонних виданнях свідчить, що в них коректно відображено логічну структуру здійсненого історико-релігієзнавчого дослідження, а також представлено його основні наукові результати. Публікації і кількісно, і якісно відповідають чинним в Україні вимогами щодо висвітлення змісту дисертаційних робіт. Одна зі статей – у чеському науковому часописі.

Водночас висловимо й міркування та зауваги рекомендаційного характеру.

1. Параграф 1.3 містить згадку про феномен екуменізму та його дефініцію як ідеї християнської єдності. Однак доцільною була б більша конкретизація прикладами тенденцій наближення чи віддалення міжконфесійних практик у досліджуваному регіоні до екуменічного формату. Хоч ми усвідомлюємо, що теоретичного обґрунтування цей концепт набув лише у ХХ ст., однак цікаво було б дізнатися про наявність чи відсутність у міжконфесійній палітрі аналізованого регіону ментально-культурних «провісків» (або перешкод) екуменізму вже в аналізованій історичний період. Можливо, з огляду на це варто було б піддати спеціальній увазі також епістолярну спадщину освічених кіл кліру, а також елементи міжконфесійного діалогу у творах публіцистів і письменників, які асоціювали себе із тими чи іншими віровизнаннями. Це сприяло б чіткішому баченню міри толерантизаційних можливостей історично засвідчених у регіоні міжконфесійних практик.

2. У другому та третьому розділах дисертант осмислює те, які впливи конфесійна політика Російської імперії справляла на світоглядне й соціально-ціннісне самовизначення діячів українського національного відродження. Однак, зважаючи на слушно окреслену автором актуальність роботи для

оптимізації державної політики щодо міжконфесійних відносин, варто було не обмежуватися лише аналізом історичного «портрету» Василя Липківського, а конкретніше спрезентувати й низку інших персоналій. А головне – характер їхнього ідейно-практичного реагування на наслідки відповідної політики Російської імперії і їхні рекомендації щодо долання цих наслідків. Цей ідейно-концептуальний масив міг би бути використаний у методологічному плані і в умовах сьогодення – зокрема, за аналогією (хай і відносною) із пострадянськими наслідками.

3. Новизна дослідження набула б ще більшої рельєфності, якби поряд із історико-соціологічним, фактографічним аналізом, дисертант залучив у поле розгляду і впливи на позицію лідерів та освічених активістів конфесійних спільнот означеного періоду конкретних богословських і релігійно-філософських ідей та концепцій. А якщо вони таких впливів не зазнавали, то цікавим було розкриття соціальних причин відсутності таких впливів.

4. З попереднім пунктом пов'язана й рекомендація ще більшого збалансування, з одного боку, суто історичного й соціологічного аспектів дослідження із філософським та аксіологічним, з другого боку. Подекуди наявність цього другого елемента в дисертації декларується, але відчувається потреба в його більшому підкріпленні конкретним ідейним та аналітичним матеріалом.

5. Вбачасмо в тексті дисертації і певну диспропорцію між осмисленням конфесійної політики і аналізом власне міжконфесійних відносин. За рахунок більшої кількісної зосередженості тексту на тенденціях міжконфесійних відносин (зокрема, чинниках і формах, як конфліктності, так і толерантизації) політологічно-юридичний аспект розвідки ще гармонійніше доповнився б власне релігієзнавчим. Тож будемо вдячні дисертанту за роз'яснення причин саме такого розподілу аналітичного матеріалу, який він застосував у роботі.

Загальний висновок.

Але попри висловлені зауваження та рекомендації, ґрунтовне прочитання тексту дисертації та ознайомлення із публікаціями автора дають підставу для висновку про те, що робота Щетініна Олексія Вікторовича «Міжконфесійні відносини на Правобережній Україні під владою Російської імперії в 1793–1917 рр.» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, що виконане на належному ідейно-теоретичному та методологічному рівні й відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 року та вимогам до оформлення дисертацій, затверджених Наказом МОН України від 12 січня 2017 року №40, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 Релігієзнавство.

Докторка філософських наук,
доцентка кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Ірина Горохолінська

Підпис: *Горохолінська І. Г.*
Заступницю
Начальниці відділу кадрів Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича
Горохолінська І. Г.
12 2024 р.

